

Universalsnillet som blev frimärkspionjär

Av Björn Sylwan

För en del av dagens svenskar har namnet P. A. Sparre en vag men eggande klang. Han var mannen som ritade, graverade och tryckte våra första frimärken. Dessutom lät han dem perforeras i en nykonstruerad maskin.

För den åldrade Sparre var ungdomsårens upplevelser som frimärkstillverkare närmast en halvt glömd episod, en tidig parentes i ett mycket långt liv. Själv hade han inte haft mycket glädje av sin insats – de dyrbarheter som lämnade hans tryckpress tjänade andra, efterkommande, generationer pengar på.

Uppväxttid

Pehr Ambjörn Sparre, den förste svenske frimärkstillverkaren, föddes i Karlskrona den 10 juni 1828. Hans far, greve Per Georg Sparre (1790-1871), kom från Lessebo bruk i Småland. Han var en krigsveteran som slöt sin militära bana som överste i marinen.

Per Georg Sparre gifte sig den 12 december 1824 i Karlskrona med Eva Carolina Pijhlgardt (1796-1876), dotter till en ryttmästare. I äktenskapet föddes tre barn som alla nådde vuxen ålder; söner Erik (1825-1891) och Pehr Ambjörn och, betydligt senare, en dotter, Adelheid (Ada) Sparre som föddes 1839 och avled ogift 1880.

Pehr Ambjörn Sparre lämnade tidigt föräldrahemmet i Karlskrona. Han var en mångsidig begåvning; under de sena tonåren i Uppsala var han bland annat känd som en skicklig och djärv simhoppare.

.....
BJÖRN SYLWAN är född i Falun 1946.

Konstvetare och etnolog, fil. kand. i

Uppsala 1971. Han arbetar inom Postmuseum sedan 1976 och har lämnat åtskilliga bidrag till
Posttryttaren under mer än tjugo år.
.....

Skoltiden avslutade han som student i staden 1847 och året därpå började han som elev vid Motala mekaniska verkstad. Han hade redan under pojkåren väckt uppmärksamhet med sin tekniska kunnighet och uppfinningsrikedom.

I Motala kunde han under verkstadschefen Otto Carlsunds och ingenjör Edvard Ollmans ledning på ett handfast sätt pröva sina idéer. Motala verkstad var den tidens stora plantskola för begåvade och driftiga mekaniker. Den hade grundats 1822 av Götha canal bolag, framför allt för att förse kanalbygget med utrustning, slussportar och järnbroar. Senare kom Motala verkstad, en gång Sveriges största industriarbetsplats, att till en del inrikta tillverkningen på bygandet av lokomotiv, krigs- och handelsfartyg och artilleripjäser åt flottan.

Utbildningstiden i Östergötland varade i tre år. För Pehr Ambjörn Sparres del kom den att innebära en dragning till krigiska konstruktioner som, parallellt med hans fascination för papper och papperstillverkning, följde honom genom hela livet.

Efter att ha avslutat åren som lärling i Motala flyttade Sparre till Stockholm. Högsommaren 1851 blev han den förste svensken

i luften. Vid två tillfällen, den 13 och 20 juli, följde han med i gondolen på ballongen "Samson". Ballongseglaren Guisepp (Joseph) Tardini (1817-1851) från Modena gjorde ett gästspel i Stockholm. Den våghalsige greven och sportsmannen P. A. Sparre nappade på en annons i *Aftonbladet*. Där sökte italienaren frivilliga medresenärer. Sparre var den ende som hade mod att anmäla sitt intresse.

Pengar av papper

På hösten 1851 ledigförklarades tjänsten som chef för Riksbankens (dåv. Rikets Ständers Bank) sedeltryckeri. Det var beläget i bankens lokaler vid Järntorget i Gamla stan. Pehr Ambjörn Sparre tillhörde dem som kände sig kallade. Han sökte jämna marken inför en ansökan genom en P. M. till bancofullmäktige i december 1851. Han åtog sig där att tillverka sedlar som var omöjliga att förfalska. I bancoutskottets sessionsrum tillverkade han ett antal falska sedlar i valören 2 riksdaler banco. Styrelsemedlemmarna

fick därefter var sitt exemplar. Sparres produkt var intill förväxling lik en äkta sedel frånsett att namnet P. A. Sparre fanns som vattenmärke på högra sidan.

Den 22 juli 1852 fullföljer Sparre sin petition gällande tjänsten som ordinarie föreståndare för Riksbankens tryckeri. För att lägga tyngd bakom sin intresseanmälan bifogar han en egenhändigt förfärdigad 2-riksdalersedel.

Det var en diskret men självsäker åtgärd – men den hjälpte inte. Tryckaren Per Axel Nyman förordades varvid Sparre den 3 september 1852 inkom med ännu en skrivelse. Han hänvisar bland annat till att han under flera år varit arbetare vid Motala mekaniska verkstad "i alla där förekommande riktningar".

Nu blev det varken P. A. Sparre eller P. A. Nyman som erövrade den åtråvärda tryckerichefstjänsten. Professor Jonas Bagge blir den som till slut anförtros uppdraget. Han blir tillförordnad föreståndare den 30 september 1852. Från den 21 december 1854 är Bagge ordinarie innehavare av befattning-

Sparre's forged 2 riksdaler bank-note is a clever imitation of the real thing.

Sparre falska 2-riksdalersedel är en skicklig imitation av den äkta typen.

en. P. A. Nyman bidar sin tid och fortsätter sin verksamhet som faktor på sitt tryckeri vid Mariægatan 9 på Södermalm. Han framställde där åtskilliga sedlar åt de många privatbankerna. År 1856 fick han även uppdraget att tillverka Norges andra frimärksemission – i konkurrens med P. A. Sparre och Jonas Bagge som också lämnade anbud. Utgåvan med Oscar I:s profil i fyra valörer blev Nordens i särklass tidigaste frimärken med porträttbild.

1852 lämnar Jonas Bagge en tidigare anställning som förvaltare och chef vid Tumba sedelpappersbruk. Den vakans som då uppstår innebär ett gyllene tillfälle för Pehr Ambjörn Sparre. Trots att tjänsten i hans ögon har något av i-brist-på-bättre över sig lämnar han in en formell ansökan den 7 oktober 1852. Samma månad meddelas att Sparre anställts som tillförordnad förvaltare vid Tumba pappersbruk.

I omgivningen fanns dock en avsevärd misstro mot honom. Den grundades främst på hans ringa ålder, 24 år, och hans redan väl kända temperamentsfullhet. Sedan Sparre förordats anmälde inspekterande fullmäktige vid Tumba, greve Anton Gabriel Gyldestolpe, att han inte längre ville bekläda posten som inspektör. Han kände inte förtroende för den nye förvaltaren.

Det gnisslade i kontakterna med kollegorna. Särskilt svåra blev slitningarna med Sparres närmaste man, förste bokhållaren O. S. Billmansson som dessutom var sväger till Jonas Bagge. Verksamheten i Tumba blev för P. A. Sparres del inte långvarig. När hans förordnande gick ut efter ett år, hösten 1853, förlängdes det inte. Till ordinarie chef utsågs i stället fil. mag. Jöns Larsson Samzelius.

Frimärckstryckaren P. A. Sparre

Sitt intresse för papper och papperstillverkning hade Sparre emellertid på intet sätt förlorat.

I början av 1855 hade frimärken introducerats i ett femtiotal länder och territorier runt om i världen. Det hade rätt länge varit en tidsfråga när de skulle börja användas

även i Sverige. Grunden hade lagts genom ett riksdagsbeslut den 25 oktober 1854. Då fastslogs ett enhetligt inrikes brevporto, oavsett befordringsvägens längd. Det blev möjligt för flertalet korrespondenter att själva räkna ut vad försändelsen skulle kosta. Samtidigt infördes brevlådor i större städer; man behövde inte längre gå till posten för att lämna ett brev. Avgiften för ett inrikes brev upp till en vikt av $1\frac{1}{4}$ lod (16,6 gram) bestämdes till 4 skilling banco. De viktigaste förutsättningarna för introduktion av frimärken hade skapats.

Sparre hade etablerat ett eget tryckeri i Stockholm i början av 1855. Det tillhörde med sina två pressar och en personal på, i allmänhet, tre personer de mindre i huvudstaden.

Det beslut om införande av enhetsporto och frimärken som riksdagen hade fattat hösten 1854 fastställdes av Kungl. Maj:t den 9 mars 1855. Redan då hade Generalpoststyrelsen under åtskilliga månader förhandlat med Sparre. Denne lämnade så tidigt som den 12 december 1854 ett anbud på tillverkning av frimärken. Det framgår i detta att han redan beställt de nödvändiga maskinerna och verktygen för tryckning, perforering och gummering i England. Han hade uppenbarligen fått inofficiella försäkringar att han skulle få uppdraget.

Till sitt anbud bifogade Sparre ett utkast som visade hur han tänkte sig att våra första frimärken skulle utformas. Detta finns inte i behåll men en bifogad beskrivande text ger en god bild av dess utseende. Däremot har två andra förslagsritningar av Sparres hand bevarats. De finns i privat ägo. Poststyrelsen godkände i princip skissförslagen. Man kom endast med några smärre ändringsförslag som Sparre fick rätta sig efter vid renritningen av den slutliga förlagan. Denna har inte anträffats.

Den 12 april 1855 tecknade poststyrelsen ett kontrakt med Sparre. Det är mycket detaljerat och omfångsrikt, uppdelat på 18 punkter. I kontraktet fastslås bland annat märkenas utseende och storlek. Man anger också att frimärkena skall framställas i fem olika valörer, var och en med sin särskilda

färg. De skall också levereras gummerade och – "om Styrelsen så fordrar" – perforerade, "prickade".

Tandade frimärken var en nymodighet. Britterna hade infört sådana året innan, 1854. Sverige var det andra landet i världen som använde sig av den praktiska landvinningen. Perforeringsaggregatet hade Sparre själv konstruerat. Det är sannolikt hans viktigaste innovation inom området svensk frimärkstillverkning. Hans anordning bibehölls, med små förändringar, ända fram till 1920. Det första tandningsverktyget tillverkades, efter Sparres anvisningar, av Johan August Färngren, "Mathematisk Instrumentmakare" på Ladugårdslandet (nuvarande Östermalm). Sparres uppfinning var världens första apparat för vad vi i dag kallar arktandning. Det hålslog hela frimärksarket i ett enda moment, inte rad för rad som det första brittiska som arbetade med så kallad kamtandning.

P. A. Sparres bostad, och hans tryckeri, var belägna i tr. upp på Öfre Bangränd 8 vid Hötorget. I sitt anbud den 12 december 1854 skriver Sparre: "För bekvämlighets skull föreslås att, så vidt sig göra låter, Kongl. Post Styrelsen måtte anvisa ett par för tryckningen tjenliga rum uti Kongl. Post Huset." Så blev det inte, han fick han sörja för hela frimärkstillverkningen i anslutning till sin bostad. Betydligt senare, från den 1 februari 1864, överfördes emellertid de tryckta och gummerade arken från leverantören till Posthuset (nuvarande Postmuseum) på Lilla Nygatan 6 för att perforeras. Men då var det nya frimärken i nya valörer. Också tillverkaren var ny; P. A. Sparre hade i praktiken lämnat över uppdraget till en annan.

Frimärksgravören P. A. Sparre

Våra tidiga frimärken utfördes under 36 år i boktryck. Detta tillgår så att upphöjda partier i tryckformen avsätter färg på papperet. Djuptrycksmetoder användes senare. Koppartryckstekniken infördes år 1891. Stålgravören utnyttjas därefter, och i avsevärd omfattning, än i dag i Sverige. Gemensamt för alla dessa frimärkstryck är att de utgår från en

Pehr Ambjörn Sparre in Paris circa 1865.

Pehr Ambjörn Sparre i Paris ca. 1865.

gravyr. Att gravera frimärken, spegelvänt och i "naturlig storlek" är givetvis en utomordentligt kvalificerad syssla. Den kräver långvarig träning, tålmod, uthållighet och en säker konstnärlig känsla.

I Sparres rika register av talanger ingick förvisso en stark estetisk ådra. Kanske var det så att det var just mångsidigheten, bredden i alla hans fallenheter som gjorde hans levnadslopp så splittrat och fyllt av bekymmer.

Han angrep emellertid uppgiften utan vankelmod. Det är svårt att förstå att han kunde lösa problemen men priset han fick betala var högt. De ofrånkomliga nybörjarfelen klarar skolade gravörer av under utbildningstiden. Sparre fick göra sina under stark tidspress. Det måste ha varit mycket nervpåfrestande, för honom själv, hans medarbetare och hans uppdragsgivare.

Hans första gravyrförslag underkändes men det andra försöket att åstadkomma en

originalgravyr accepterades. Förutom att han nu förtätat bottenmönstret hade han också gjort några andra smärre förändringar jämfört med den första gravyren.

Sveriges första frimärken

Våren 1855 var en hektisk tid på Sparres tryckeri. En mödosamt åstadkommen originalgravyr måste göras om. Dessutom fanns ovanan vid det komplicerade arbetet med mångfaldigandet av klichéer, tryckningen och perforeringen som sammantaget ledde till en anseelig tidsnöd. I avtalet med Postverket ingick att den första frimärksleveransen skulle göras senast den 2 juni. Det datumet fanns det ingen möjlighet att klara.

Men den 12 juni 1855, tre veckor innan märkena skulle börja säljas, kunde Sparre leverera 6.569 hela ark till Kongl. Postverket. Nya, mindre leveranser kom sedan från Sparre i slutet av månaden och svenskarnas behov av frankotecken tycktes vara säkrat, åtminstone över sommaren.

Poststyrelsen sände under juni 1855 ut totalt 1.005.000 frimärken till 150 postkontor. Många av dessa kontor fick då förråd som räckte hela skilling-perioden ut för flera av de fem valörena. Det var framför allt frimärken i valören 4 skilling banco som fick nybeställas. Fyraskillingarna, avsedda för normalt inrikes brevporto, utgjorde antalsmässigt 84,7 % av alla skillingmärken som under tre år såldes på de svenska postkontoren.

Av de 7.100 otryckta frimärksark som Sparre kvitterat ut från Postverket den 13 april 1855 måste 531 makuleras och brännas. Antingen hade trycket blivit för otydligt eller perforeringen gått kraftigt in i frimärksbilderna. Det var lätt hänt eftersom man lade in buntar med fem eller sex ark åt gången i aggregatet. Det innebär att ca. 75 % av upplagan förstördes, en siffra som säkert var acceptabel både för den tryckansvarige och för Postverket. Man var i och för sig inte alltför petnoga. Mycket släpptes ut i cirkulation som inte skulle ha godkänts i dagens tämligen kliniska, datorstyrda fabrikation.

Föränderlig färgsättning

Ett intressant märke är valören 6 skilling banco. I det tidigare nämnda kontraktet den 12 april 1855 mellan poststyrelsen och Sparre anges att märkena skulle tryckas "cinnober eller violetta". Det är den enda valören där tillverkaren tycktes ha frihet att välja mellan två färger. Cinnober är en hög, klar röd färg som bildas av en förening av svavel och kvicksilver.

När poststyrelsen drygt en månad senare offentliggjorde sin kungörelse om det nya portosystemet och införandet av frimärken har cinnoberalternativet fallit bort. Valören 6 skilling banco skall tryckas i "violette" färg. (*Svensk författningssamling* nr. 51, daterad den 24 maj 1855.)

Den violetta färgen åstadkom man med en blandning av berlinerblått och engelskt rött, två mineralfärgämnen. Som bekant lyckades varken P. A. Sparre eller Georg Scheutz finna en hållbar fördelning av färgstoffer. Det är sannolikt att märkena omedelbart efter tryckningen verkligen var violetta men att de mycket snart, när tryckfärgen hade torkat, framstod som grå eller gråbruna.

Alla bevarade sexskillingar i dag är grå – och det var de redan för mer än 140 år sedan. I biblioteket på Postmuseum finns ett frimärksalbum som är utgivet av Justin Lal-

The 6 skilling banco stamp was printed in a non-permanent violet colour.

Any copies in existence today are grey.

Valören 6 skilling banco trycktes i en obeständig violett färg.

I dag är de bevarade exemplaren grå.

lier (1823-1873). Förordet är daterat januari 1863 i Paris; detta är ett av världens äldsta, filatelistiska tryckalster. Lallier gav ut sin samlingsbok i tre olika versioner, med fransk, engelsk eller tysk text. Postmuseums album är den engelskspråkiga varianten. Det innehåller fortfarande en hel del (vårds- löst behandlade) frimärken från hela världen. Något 6 skilling banco-frimärke finns dock inte i albumet i dag. Men en mörknad klisterfläck i en ruta berättar att valören en gång verkligen varit placerad här men sedermera avlägsnats. Färgen på det svenska sexskillingsmärket beskrivs redan hos banbrytaren Lallier 1863 som grå (gris, grey, grau).

Obegagnade, bevarade sexskillingar är sällsyntheter. De traditionella, "riktigt dyra" valörerna 3 och 24 skilling banco, förekommer i realiteten oftare i ostämplat skick.

Frimärkstryckare med förhinder

Pehr Ambjörn Sparre hade kontrakt på frimärkstillverkningen från 1855 fram till 1872, i nästan 17 år. Under den långa tidsrymden kom han emellertid endast att leda tillverkningen under kortare perioder. Redan i början av 1857 överlät han för en tid ansvaret

till den 43 år äldre Georg Scheutz och denne kom senare att under många år vara förståndare för firman. Hans son, ingenjören Edvard Scheutz, blev den som de facto ansvarade för frimärksframställningen under kontraktets två sista år, 1870-1871.

Det var Scheutz d.ä. och inte Sparre som var tryckansvarig vid tillkomsten av det berömda feltrycket, den gula treskillingen, 1857. Sparres omfattande frånvaro vid 1850-talets slut berodde på flera utsträckta resor till utlandet. Från 1861 bosatte han sig i Paris och blev kvar där, med undantag för några längre vistelser på annan ort, ända fram till sin död. Sitt svenska medborgarskap behöll han dock livet igenom.

Under året 1858 fanns Sparre ändå på plats i Stockholm i samband med att vapenserien med sex olika öresvalörer gavs ut den 1 juli. Märkena är ju bildmässigt mycket lika 1855 års skilling banco-emission men gravyrtekniskt är de mer fullgångna. Framställningen av tryckmaterielet utfördes också på ett annorlunda sätt.

Samma år, 1858, slöts ett nytt kontrakt gällande för tre år mellan poststyrelsen och Sparre och i samband med detta avtal överlät han allt sitt material för framställning av

The coat-of-arms stamp issues in 1855 and 1858 have many basic similarities.

Vapentyputgåvorna 1855 och 1858 har många gemensamma grunddrag.

frimärken till Postverket. Köpeskillingen uppgick till 10.000 riksdaler banco. Sommaren 1861 tecknade Postverket, då 1858 års avtal upphörde, omedelbart ett nytt. Detta gällde för drygt tio år, till utgången av 1871. Trots att Postverket formellt övertagit Sparres tryckutrustning förutsatte man att han även fortsättningsvis skulle ansvara för tillverkningen. Men han fanns personligen i Stockholm endast tillfälligt 1858 och 1861. Från 1857 och till och med 1869 låg, som tidigare nämnts, huvudansvaret för produktionen av svenska frimärken på ställföreträdaren Georg Scheutz.

Georg Scheutz

Greve Sparre var en sällsynt rikt utrustad människa. Detsamma kan med lika mycket rätt sägas om Georg Scheutz (ursprungligen Schieutz). Dennes tid som frimärksleverantör blev betydligt längre än Sparres. Ändå var för båda verksamheten som frimärkstryckare något av en episod, visserligen viktig, i två mycket långa och växlingsrika levnadslopp.

Scheutz föddes 1785 i Jönköping. Av alla människor runt om i världen som tagit aktiv del i frimärkstillverkning är han en av de allra tidigast födda. Den säregna titeln auditör föredrog han att använda hela livet. Den kom från en obetydlig verksamhet i början av hans yrkesbana. Under en kort period innehade han en oavlönad tjänst som auditör, juridiskt sakkunnig, vid ett Stockholmsregemente. En tid i sin ungdom var han också tillförordnad borgmästare i Ulricehamn. I slutet av 1812 bosatte sig Scheutz för gott i Stockholm. Han drogs tidigt till journalistiken och blev 1817 delägare i tidningen *Anmärkaren*, en redan ryktbar oppositionstidning i liberal anda. År 1820 ombildades den och fick namnet *Argus*. Den var under en tid landets mest spridda tidning.

Sedermera skrev Scheutz under många år artiklar med stor spännvidd för *Aftonbladet*. Hans gedigna och mångsidiga bildning gjorde det möjligt för honom att producera artiklar i litterära och konstnärliga ämnen lika väl som tekniska, ekonomiska, politiska

Georg Scheutz stood in for Sparre for many years.

Georg Scheutz var Sparres ställföreträdare under många år.

och juridiska. Han var också aktiv som översättare och var mannen bakom flera Shakespearetolkningar.

Framför allt var emellertid Scheutz verksam som tekniker och uppfinnare. Till skillnad från P. A. Sparre och flertalet andra svenska frimärksleverantörer har han uppnått en avsevärd internationell berömmelse – inte minst i dag. Hans stora tekniska bedrift bestod i en differensmaskin som började utformas 1834. Den kunde beräkna matematiska tabeller men också trycka logaritm-tabeller. Under senare delen av den långa konstruktionstiden biträdde också sonen Edvard i arbetet, som avslutades först 1853.

Ekonomiskt blev maskinen inte någon succé; bara två fullständiga exemplar byggdes. De hamnade i England och USA. Prestigemässigt var insatsen av stor vikt. I dag betraktas Georg Scheutz uppfinning som en förelöpare till datorn och han räknas, vid sidan av engelsmannen Charles Babbage (1791-1871), som en av datorteknikens verkliga pionjärer. Söker man över internet efter information om Georg Scheutz får man

flera hundra träffar, varav bara en bråkdel är sidor på svenska. Ännu färre rör Scheutz verksamhet som frimärkstryckare.

Det var väl intresset för teknik och uppfinningar som ursprungligen förde Pehr Ambjörn Sparre och Georg Scheutz samman. Annars förefaller de som karaktärer ha varit mycket väsensskilda och åldersskillnaden var betydande, Sparre ännu inte fyllda 30, Georg Scheutz var gott och väl pensionsmässig.

Sven Åkerstedt skriver om herrarnas kompanjonskap i "Handbok över Sveriges frankotecken 1855-1963": "Scheutz var, när samarbetet med Sparre började, en man på över 70 år, men han tycks ha varit ovanligt vital, och han betraktade förmodligen uppgiften att i egenskap av Sparres ställföreträdare leda dennes frimärkstryckeri som en lagom syssla på gamla dagar."

Det är möjligen betecknande att under det svenska frimärkets födelsemånad, juli 1855, nästan ingenting tycks ha blivit skrivet om denna nya postala företeelse. Däremot gavs stort utrymme i pressen åt "Den Scheutziska Räknemaskinen" som vid den tidpunkten förevisades på världsutställningen i Paris. Den belönades också med utställningens stora medalj i guld. Redan den 25 juni 1855 hade konstruktionen visats för H. K. H. prins Albert i London. Denne mottog också "flera af densamma verkställda aftryck utaf gjorda uträkningar". Året därpå, 1856, blev Scheutz ledamot av Vetenskapsakademien.

Det borde inte ha varit för pengarnas skull som Scheutz ägnade sin ålderdom åt att fungera som Sparres ställföreträdare. Riksdagen hade 1860 tilldelat honom en årlig pension på 1.200 riksdaler, ett betydande belopp. Ändå uppges han, liksom senare sonen Edvard, ha avlidit utblottad, helt utan ekonomiska tillgångar.

P. A. Sparre och Georg Scheutz var på sin tid välkända personer i Stockholm – men inte på grund av sin frimärksproduktion. Man kan ställa sig frågan om Postverket av säkerhetsskäl gett dem instruktioner att på den punkten vara extremt diskreta gentemot omvärlden. En fyllig artikel om

Scheutz infördes i *Illustrerad Tidning* den 29 januari 1859. Förutom hans porträtt finns här en imponerande lista över mannens kulturella och tekniska meriter. Det faktum att han just då, i början av 1859, framför allt var verksam som producent av frimärken avstår tidskriften alldeles från att nämna.

Okunskapen om våra två första frimärkstryckare var stor och höll i sig länge. Per Georg Scheutz avled den 22 maj 1873. Två dagar senare infördes en mycket utförlig och detaljerad nekrolog i *Aftonbladet*. Ytterligare en grundlig dödsruna (med hans porträtt) publicerades i *Ny Illustrerad Tidning* den 21 juni. Men inte heller i dessa båda minnesteckningar finns ett enda ord om Scheutz samarbete med P. A. Sparre och hans mångåriga sysselsättning som frimärkstillverkare.

Bank of England

Verksamheten vid Pehr Ambjörn Sparres frimärkstryckeri tycks ha varit rätt självgående. Så tidigt som under hösten 1856, innan Scheutz mer officiellt blivit hans ersättare, har greve Sparre gjort sig lös och vistas utomlands. I ett brev till Örebro Privatbank som är daterat i London den 30 september erbjuder han sina tjänster. Han säger sig nu arbeta för Bank of Englands räkning. Orsaken till att han söker uppdrag som sedeltillverkare i Sverige bottnar i myntreformen. Övergången till riksdaler riksmünt och ören innebar att såväl Riksbanken som de myntutgivande privatbankerna måste ändra sina sedlar. Framställningen gav emellertid inget resultat. Det gjorde inte heller Sparres upprepade försök att uppmärksamma Riksbanken på sina vattenmärkta sedelpapper.

Sparres uppgift att han arbetar för Bank of England bör tas med en stor nypa salt. Han sökte flera gånger utan framgång intressera dess styrelse för sina tryckmetoder och föregivet förfalskningssäkra papper. Åtgärderna måste ändå sägas ligga rätt i tiden. Storbritannien översvämmades av mer eller mindre skickligt gjorda efterapningar. Detta trots att även obetydliga förfalskningsbrott var belagda med dödsstraff; ett straff som

också tillämpades med mycket liten misskond.

För att slutligen övertyga styrelsen för Bank of England överlämnade Sparre i december 1858 ett pundsedelliknande papper. Bankstyrelsen lät sig inte imponeras. I ett brev till Sparre i början av 1859 redogör man för sina åsikter. Brevet ingår bland Riksbankens depositionshandlingar. Det är avfattat på en försätlig kansliengelska som har berett mig en del möda att överföra till svenska:

Count Ambjörn Sparre
Bank of England
13 January 1859.
Sir,

Mina kollegor och jag har granskat den sedel ni överlämnat till oss. Utan att nedvärdera ett alster som vi förstår att ni lagt ned tid och arbete på kan vi ändå inte avhålla oss från att säga att det, enligt vår mening, misslyckas med att uppvisa det nytänkande och de förtjänster ni uppger det äga. Därav följer att vi inte anser oss ha någon nytta av det. Under förhandenvarande omständigheter

och i beaktande av att ni har ådragit er vissa utgifter i er strävan att tillgodose allmänhetens bästa, har jag erhållit fullmakt att överlåta till er en summa av £ 50, vilken, som jag hoppas, ni uppfattar som ett välvilligt erkännande av era mödor.

Det känns också lämpligt att understryka för er, i er egenskap av främling i landet, att enligt brittisk lag är varje imitation av sedlar som utgivits av Bank of England ett kriminellt anslag av utomordentligt allvarlig natur.

Jag är
Sir,
Er ödmjuka Tjänare
S. Neave
Governor

Bank of England vill slippa den påstridige svenske greven. Den summa Sparre får sig tilldelad, 50 pund, var ett ansenligt belopp på den tiden för något som banken betraktade som ett prov utan värde. Man hoppades att pengarna skulle blidka honom. Slutet är naturligtvis medvetet hotfullt.

Sparre's proposal for a new, almost forgery-proof pound note.

Sparres förslag till en ny, svårförfalskad pundsedel.

Teresita Sparre

Sparres träffade sin blivande hustru första gången i Schweiz. Hon var närmast ännu en ung flicka, 18 år gammal, då de gifte sig i Ouchy (nära Lausanne) den 10 september 1862. Kort därefter fick Sparre henne att lämna den romersk-katolska kyrkan för att undervisas i den lutherska trosbekännelsen.

Teresita Adèle Gaëtana Barbavara di Gravellona (1844-1867), av Sparre i ömma stunder tilltalad med det smidigare och förtroligare "Poussy", fick under sitt korta liv inte se mycket av sin verksamme make. Ständigt växlande uppslag tog det mesta av hans tid. Förhållandet fortsatte även sedan deras enda barn, sonen Louis, föddes på moderns gods Gravellona i Norditalien den 3 augusti 1863.

P. A. Sparres hustru drabbades sommaren 1866 av en olycka som i dag knappast fått vittgående konsekvenser. Hennes ena fot krossades under en vältande vagn och konvalescensen blev långvarig och plågsam.

Teresita Sparre tynade på ett gåtfullt sätt bort. Hon avled i Pisa, innan maken hunnit fram från Paris, den 11 november 1867. Vid sin död var hon endast 23 år gammal.

För Pehr Ambjörn Sparre blev naturligtvis Teresitas död ett förödande slag. Trots att han under sitt korta äktenskap lät sig slukas av sina projekt fanns hela tiden en förhoppning att det slutliga genombrottet skulle komma; en uppfinning, ett patent som skulle göra dem så ekonomiskt trygga att han kunde dämpa frenesin och uppgåendet i sitt arbete.

Hustruns sorgligt tidiga död innebar att Sparre blev änkeman för återstoden av sitt långa liv – i det närmaste 54 år. Hösten 1867 stod han ensam med en fyraårig son.

Uppfinningar utan slut

Sparres hela resterande tillvaro kretsade kring nydanande konstruktioner och uppfinningar. Hans insatser spände över ett exceptionellt brett register – säkerhetspapper, vapen, cyklar och cykeldäck, flygmaski-

Teresita Barbavara di Gravellona was married to Pehr Ambjörn Sparre for five years. Her too early death at the age of 23 was caused by an accident. Photo, Turin, circa 1865.

Teresita Barbavara di Gravellona var gift med Pehr Ambjörn Sparre i fem år. Foto taget i Turin ca. 1865.

ner, undervattensfarkoster och förslutning av buteljer.

Svagheten låg väl i denna rastlösa spännvidd av utmaningar. Och utgången av hans mödor blev på ett ödesmättat sätt oftast densamma. Först en otyglad egen optimism och löftesrika antydningar från tänkbara intressenter som sedan utmynnade i missräkningar och stora ekonomiska förluster. Men han förefaller att aldrig låta sig nedslås och är ständigt beredd att ta itu med nya konstruktionstekniska kraftprov. Vissa av hans anordningar var inte så originellt nydanande som han själv uppfattade dem, andra såg imponerande ut på skrivbordsstadiet men fungerade sämre då de prövades i praktiken. Inte så få kan ha varit genialt nyskapande – men hopplöst före sin tid.

Till den stora Industriutställningen i Stockholm 1866 sändes ett tävlingsbidrag – "en akustisk telegraf" – från Pehr Ambjörn Sparre, då verksam i Turin. Den tämligen blygsamma belöningen, en bronsmedalj, antyder att uppfinningen bedömdes som mer säregen än direkt användbar.

Ännu i början av 1870 intresserar sig Sparre för frimärksframställningen i det gamla hemlandet. Kontraktet mellan Sparre och poststyrelsen är på väg att löpa ut. I Sverige har diskussioner förts om nödvändiga, nya, frimärken med modernare utseende än vapen- och lejon typerna. Möjligen skulle de också framställas med relieftryck, "hvitstämpling", som ett skydd mot förfalskning-
ar.

I ett brev till Edvard Scheutz, daterat Paris den 17 februari 1870, skriver Sparre kritiskt att metoden med relieftryck börjar överges i många länder. Vill poststyrelsen ändå använda kungens (Karl XV) porträtt är Sparre likväl beredd att framställa tryckmateriet: "En annan sak är om Konungens bild önskas, hvilket jag är redo att utföra när som helst, på det i kontraktet uppgifna villkor."

Sparre låter förstå att konstruktionen av tidens svenska stämpelstamper underlättar för bedragare. Dessutom menar han att stämpelsvärden ofta är av sekunda kvalitet: "Jag kan fullkomligt åta mig att fournera makuleringsstämplar och svärta med hvilas utplånande det skall blifva omöjligt och detta till samma pris som Postverket hittills betalt."

Poststyrelsen valde att avvakta. Sparres kontrakt gick ut vid ingången av 1872. Vi får aldrig se hur hans relieftryckta porträttfrimärken med Karl XV:s bild skulle tagit sig ut. Inte heller får vi någonsin veta hur Sparres nydanande makuleringsstämplar och utplånliga stämpelsvärta skulle ha fungerat i verkligheten.

Återupptäckt

Trettiofem år senare förhandlade Pehr Ambjörn Sparre i Glasgow om serietillverkning av en undervattensbåt som han själv konstruerat. Samtidigt firades ett jubileum i Sverige: den 1 juli 1905 var det 50 år sedan de första svenska frimärkena gavs ut. Det var en viktig tilldragelse och Sveriges Filatelist-Förening lät sammanställa en handbok över de hittills utgivna frimärkena och hel-sakerna – "Sveriges Frankotecken 1855-1905".

Boken innehöll också en allmän, postal del.

P. A. Sparre var vid denna tidpunkt ännu en vital och aktiv herre. Men några kontakter med honom tog inte handboks-kommittén. Man kunde inte föreställa sig att en person som tillverkade frimärken för femtio år sedan och kort därefter flyttat från Sverige för gott fortfarande levde.

Tre år senare, sommaren 1908, fick Hilmer Djurling som var redaktör för *Svensk Filatelistisk Tidskrift* av en tillfällighet kännedom om att Sparre ännu fanns i livet. Djurling bad Sparre om dennes porträtt och väddade att han skulle berätta något om tiden som frimärkstillverkare. Bilden och Sparres egenhändiga brev återgavs, tillsammans med en biografisk artikel av Djurling, under rubriken "Våra Porträtt" nr. 100 i *Svensk Filatelistisk Tidskrift* nr. 8 1908.

Sparre informerar att han inte fört några anteckningar om tiden som frimärkstryckare. Han antyder däremot att han för poststyrelsens räkning arbetat med försök att åstadkomma förfalskningssäkert papper. Troligen minns han fel på den punkten. Han har väl närmast experimenten med sedelpapper för Rikets Ständers Bank i tankarna.

Perge Animo Sperare

Uppfinningarna och nykonstruktionerna dominerade Sparres liv ända fram till hans död. Under en period sökte han i Leonardo da Vincis efterföljd utveckla en flygmaskin som kunde lyfta direkt från marken, rakt upp. Det var en teknisk utmaning som först senare, genom den spanske ingenjören Juan de la Ciervas autogiro 1923, närmade sig en slutlig lösning. Ur denna utvecklades helikoptern.

I slutet av 1910-talet lyckades sonen verkligen få honom att flytta upp till Stockholm för att möjligen inrätta sig i en mer ordnad och behaglig livsföring. Sparre var då halvblind och stendöv men hyrde per omgående en verkstad där han inledde experiment med blekning av papper. Några månader senare gav han upp sin skyddade tillvaro och flydde hem – till Paris.

De allra sista månaderna bodde Sparre i en liten tvårummare som han hyrde i Passy i utkanten av Paris. Han levde i armod. Den 21 mars 1921 avled Pehr Ambjörn Sparre efter ett hastigt sjukdomsförlopp. Vid sin död var han närmare 93 år gammal. Sonen Louis befann sig med hustrun i Algeriet, där de tillbringat vintern. Då han anlände till Paris hade fadern redan blivit jordfäst genom den svenska legationens försorg.

Den 16 maj 1955 utkom två valörer till det svenska frimärkets 100-årsjubileum. Bildmässigt ansluter de till Sparres första skilling bancoutgåva. Inför hundraårsdagen sommaren 1955 lät organisationskommittén för utställningen Stockholmia 55 iordningställa graven på kyrkogården i Bagneux nära Paris. Jubileumsdagen den 1 juli lade Gunnar Lundberg, Sveriges kulturattaché, en krans på Sparres sista viloläger. Samma dag invigdes utställningen uppe i Stockholm.

Pehr Ambjörn Sparres latinska motto är hugget i hans gravsten. Det innefattar på ett sinnrikt sätt både hans namn och levnadslopp: *Perge Animo Sperare – Upphör ej att hoppas*.

*

Värdefulla synpunkter har framkommit vid samtal med friherre Per Sparre, Stocksund, ordförande i släktföreningen Sparre. Genom honom har jag också fått tillgång till ett unikt bildmaterial.

En mer omfattande skildring av Pehr Ambjörn Sparre som människa, ballongresenär, frimärkspionjär och uppfinnare har artikelförfattaren gett i *Posttryttaren* 2001.

Källor och litteratur

Abrahamson, Nils,

Pehr Georg Sparre:
marinöverste och författare.
Karlskrona 1998.

Aftonbladet.

24 maj 1873.

Bohman, N. & Dahl, T. (red.)

Svenska män och kvinnor.
Biografisk uppslagsbok 1-8.
Stockholm 1942-1955.

Castegren, Erik,

Riksbankens Pappersbruk Tumba.
Stockholm 1955.

Dagens Nyheter.

16 juli 1866.

(Djurling, Hilmer),

Våra porträtt. 100.
Svensk Filatelistisk Tidskrift nr. 8 1908.

Elgenstierna, Gustaf (utg.)

Den introducerade adelns
ättartavlor, vol. I-IX.
Stockholm 1925-1936.

Haij, Curt,

Sedeltryckarna Nyman
– förslagsställare och tryckare av frimärken.
Posttryttaren 1971.

Handbok över Sveriges frankotecken 1855-1963.

Stockholm 1964.

Harlén, Hans,

Stockholm från A till Ö: Innerstaden.
Stockholm 1998.

Historiskt-geografiskt och

statistiskt lexikon öfver Sverige.

Band I - VII.
Stockholm 1859-1866.

Illustrerad Tidning.

nr. 28 1855 o. nr. 4 1859.

Lallier, Justin,

Postage Stamp Album:
illustrated with maps.
Paris 1863.

Lundin, Claes & Strindberg, August,
Gamla Stockholm.
Stockholm 1974. [o. u. 1880-1882].

Nathorst-Böös, Ernst,
Om sedlar – konstnärer, förslag och
upplagor. Särtryck ur
Nordisk Numismatisk Årsskrift 1972.
Stockholm 1974.

Nyblom, Carl Rupert,
En sjuttioårs minnen.
Stockholm 1908.

Ny Illustrerad Tidning.
nr. 25 1873.

Olsson, Hjalmar & Strandell, Nils,
Skilling-Banco-Frimärkena.
Stockholm 1930.
(*Meddelanden från Postmuseum* nr. 12).

Sparre, Per,
Pehr Ambjörn Sparre: ett missförstått geni.
Arte et Marte 1993.

Stockholms Adress-Kalender för 1851.
(Utarbetad efter årets mantalsförteckningar)
af C. A. Djurberg & Axel Göthström.
Stockholm 1851.

**Stockholms Adress-Kalender eller
Vägisare för år 1855.**

Arbetad efter årets Mantalsförteckningar af
Bergsten & Göteström.
Stockholm 1855.

Stockholms Dagblad.
1851-1855.

Svensk Filatelistisk Tidskrift.
1908-1955.

Svenskt konstnärslexikon.
Malmö 1952-1967.

Svenskt biografiskt lexikon.
Band I-XXXI.
Stockholm 1918-2002.

Svenson, Gilbert,
Stildrag hos våra frankotecken (I).
Stockholm 1969.
(*Meddelanden från Postmuseum* nr. 34).

Sylwan, Björn,
Eric von Rosen och hans
frimärksdonation till Postmuseum.
Postryttaren 1997.

Sylwan, Björn,
Frimärkstryckaren som flög i luften:
Pehr Ambjörn Sparres höjdpunkter
och vågdalar.
Postryttaren 2001.

Westberg, Nils,
Sveriges första frimärken.
Postryttaren 1954.

Wolodja (sign. Waldemar Swahn),
Sedelförfalskare med officiellt tillstånd.
Stockholms-Tidningen – Stockholms Dagblad
26 januari 1936.

Åkerstedt, Sven,
Kring frimärksframställningen i Sverige:
De två som tillverkade våra skilling banco-
märken. (Frimärkets bok: Från postens
ursprung till vår tids filateli).
Stockholm 1957.

Otryckta källor:

P. A. Sparres provbok.
Album med inklistrade sedel-, pappers-
och tryckprover ca. 1800-1900.
Kungl. Myntkabinettet, Stockholm.

The Universal Genius who became a Stamp Pioneer

Pehr Ambjörn Sparre, the first Swedish stamp manufacturer, was born in Karlskrona on 10 June 1828. His father, Count Per Georg Sparre (1790-1871), came from Lessebo Bruk in Småland. He was a war veteran who ended his military career as a colonel in the Marines.

Pehr Ambjörn Sparre left his parents' home in Karlskrona at a young age. He was highly gifted; in his late teens in Uppsala, he was known as a skilful and daring high diver. He finished his studies in Uppsala in 1847 and the following year he started as an apprentice at the engineering works in Motala. Even as a boy, he had impressed friends and teachers with his technical skills and inventiveness.

After finishing his years as an apprentice in Motala, Sparre moved to Stockholm. In the summer of 1851 he was the first Swede to fly. On two occasions, 13th and 20th July, he flew in the gondola of the balloon "Samson". The balloonist Guiseppe (Joseph) Tardini (1817-1851) from Modena was visiting Stockholm briefly. The daring count and sportsman P.A. Sparre responded to an advertisement in the newspaper *Aftonbladet*, where the Italian asked for volunteers. Sparre was the only one brave enough to take up the challenge.

Money from Paper

In the autumn of 1851, the position as manager of the printing works of the Bank of Sweden became vacant. P. A. Sparre offered to manufacture banknotes, of which no for-

geries could be made. In the boardroom of the bank, he made a number of forgeries of 2 riksdaler banco notes. He then gave the board members a note each. Sparre's notes could easily be mistaken for genuine 2 riksdaler banco notes, apart from the fact that the name P. A. Sparre appeared as a watermark on the right hand side.

It was a discreet but self-confident trick – but it wasn't good enough. The position was finally entrusted to Professor Jonas Bagge, who left his former post as manager of Tumba paper mill which manufactured paper for banknotes.

This newly created vacancy opens up another opportunity for Pehr Ambjörn Sparre. Although the post in his eyes is something of a last resort, he submits a formal application on 7th October 1852. Later the same month, it is announced that Sparre has been appointed acting manager of the Tumba paper mill.

Sparre did not stay long in Tumba. When his contract expired after a year, in the autumn of 1853, it was not renewed. Sparre's interest had been aroused by an activity that was so new that it had not yet been introduced in Sweden.

P. A. Sparre, Stamp Printer

At the beginning of 1855, Sparre had started a print-works of his own in Stockholm. With its two presses and staff of, normally, three people, it was one of the smaller print-works in the capital.

During the autumn of 1854 Parliament

had made a resolution to introduce a uniform postage and postage stamps, and this was confirmed by the Government on 9th March 1855. By then, the Post Office had been negotiating with Sparre for several months. As early as 12th December 1854, Sparre put forward a proposal for manufacturing stamps. This revealed that he had already placed an order in England for the machinery and tools required for printing, perforation and gumming. He had apparently received unofficial assurance that his proposal would be successful.

On 12th April 1855, the Post Office signed a contract with Sparre. It is very detailed and comprehensive, and divided into 18 items. The contract specifies i.a. the design and size of the stamps. It also states that stamps in five different values are to be produced, each value in a different colour. They are to be delivered gummed and – “if required by the Board” – perforated.

Perforated stamps were a novelty. The British had only introduced perforations the year before, in 1854. Sparre himself had designed his own perforating device. This is probably his most important innovation in the field of Swedish stamp manufacture. His device was used until 1920, with only minor modifications.

The First Swedish Stamps

The spring of 1855 was a hectic time in Sparre's print-works. A painstakingly produced original mother die had been rejected and had to be re-done. In addition, no one was used to the complicated work, involving a great number of printing blocks, nor to the printing procedure and perforation technique, and all this resulted in serious delays. In the contract with the Post Office, it was agreed that the first stamp delivery should be made on 2nd June at the latest. It was impossible to meet this date.

However, on 12 June 1855, three weeks before stamp sales were due to start, Sparre was able to deliver 6,569 complete sheets to the Post Office. Sparre then made several small deliveries at the end of the month

and thereby seemed to have ensured that the Swedish need for stamps had been met, at least for the summer.

In June 1855, the Post Office despatched a total of 1,005,000 stamps to 150 local post offices. Many of these offices received sufficient stamps of several of the five values to last them for the rest of the skilling period. It was mainly 4 skilling banco stamps that had to be re-ordered. The 4 skilling stamps, intended to be used as normal domestic letter postage, amounted in number to 84.7% of all skilling stamps, sold for three years in Swedish post offices.

Stamp Printer with Better Things to Do

Pehr Ambjörn Sparre's contract for stamp manufacture ran from 1855 until 1872, almost 17 years. However, during this lengthy period, he was only in charge of manufacture for brief periods. As early as the beginning of 1857, Georg Scheutz, Sparre's senior by 43 years, took over as manager for a while and later remained in charge of the company for many years. His son, the engineer Edvard Scheutz, was the man actually in charge of stamp manufacture during the last two years of the contract, 1870/1871.

It was Scheutz senior and not Sparre who was in charge of printing at the time of the famous printing error resulting in the yellow 3 skilling in 1857. The reason for Sparre's prolonged absences towards the end of the 1850's was his extensive travel to foreign countries. From 1861, he settled in Paris and remained there until his death, apart from a few longer stays in other locations. However, he remained a Swedish citizen all his life.

Although the Post Office had formally taken over Sparre's printing equipment in 1858, it was assumed that he would continue to be responsible for manufacture. However, Sparre was only in Stockholm in person briefly in 1858 and 1861. From 1857 until 1869, the main responsibility for the production of Swedish stamps rested on Georg Scheutz.

Pehr Ambjörn Sparre in 1855. Oil painting by his son, Louis Sparre.

Pehr Ambjörn Sparre 1855. Oljemålning av sonen, Louis Sparre.

Inventor

After Sparre settled in Paris in the beginning of the 1860's, the rest of his life came to revolve around various innovations. His interests spanned an exceptionally broad field – safety paper, weapons, bicycles and bicycle tyres, aeroplanes, submarines and bottle seals.

In 1866, Pehr Ambjörn Sparre, then working in Turin, took part in the competition at the great Industrial Exhibition in Stockholm by entering “an acoustic telegraph”. His fairly modest reward, a bronze medal, seems to indicate that the invention was considered to be more of a novelty than of direct use.

Even at 77 years of age, Pehr Ambjörn Sparre was an active inventor and engineer. In Glasgow he carried out negotiations about batch production of a submarine he had designed. At the same time there was a jubilee in Sweden: On 1st July 1905, it was 50 years since the first Swedish stamps had been issued. This was an important event which was marked by the publication of a manual of all stamps and postal stationery produced so far. The book also contained a general section on postal history.

P. A. Sparre was at this time still a lively and active gentleman, but the committee publishing the manual did not contact him. They could not imagine that the man who had manufactured stamps 50 years ago and shortly thereafter left Sweden for good was still alive.

Perge Animo Sperare

Inventions and new designs dominated Sparre's life until his death. At one time, he tried to follow in Leonardo da Vinci's footsteps, by designing an aeroplane capable of vertical takeoff. This was a technical challenge that only neared its final solution when the Spanish engineer Juan de las Cierva designed the autogiro in 1923. This later led to the development of the helicopter.

At the end of the 1910's, Sparre's son finally managed to persuade him to move to Stockholm to enjoy a more ordered and comfortable life. Sparre was then almost blind and completely deaf but immediately rented a workshop where he started experimenting with paper bleaching. A few months later he gave up his sheltered existence and fled home—to Paris.

For the last few months of his life, Sparre stayed in a rented 2-room apartment at Passy outside Paris. He lived in poverty. On 21st March 1921, Pehr Ambjörn Sparre died after a sudden illness.

On 16th May 1955, two values were issued for the 100th anniversary of the Swedish stamp. From a design point of view, they have links with Sparre's first skilling banco issue. Before the 100th anniversary in the summer of 1955, the organising committee for the stamp exhibition "Stockholmia 55" arranged to have Sparre's grave in the cemetery at Bagneux near Paris tidied up. On the anniversary, 1st July, Gunnar Lundberg, the Swedish cultural attaché, put a wreath on Sparre's final resting place. The same day the exhibition opened in Stockholm.

Pehr Ambjörn Sparre's Latin motto is engraved in stone on his grave. This cleverly encompasses both his name and his life: *Perge Animo Sperare—Never give up hope!*

In May 1955, two commemorative stamps were issued for the 100th anniversary of the Swedish stamp.

I maj 1955 utkom två minnesfrimärken till det svenska frimärkets hundraårsjubileum.